

Погорецький Микола Анатолійович

доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ БЕЗСТОРОННОСТІ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДОКТРИНА І ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Право на неупереджений суд є наріжним каменем справедливого правосуддя. Його зміст розкривається у пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує кожному розгляд його справи «незалежним і безстороннім судом, встановленим законом». Національне законодавство України (статті 75–76 КПК, Закон «Про судоустрій і статус суддів») формально відображає ці положення, однак аналіз практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) свідчить про низку прогалин у правозастосуванні.

ЄСПЛ розрізняє два критерії безсторонності: суб'єктивний (внутрішні переконання судді) та об'єктивний (чи існують обставини, які можуть викликати у стороннього спостерігача сумніви у неупередженості суду). Суб'єктивна неупередженість презюмується, поки не доведено протилежне. Об'єктивний критерій більш вимогливий і охоплює навіть «видимість упередженості».

У справі *Piersack v. Belgium* (1982) ЄСПЛ встановив порушення, оскільки суддя раніше працював у прокуратурі, що вело досудове розслідування у справі заявника. У *De Cubber v. Belgium* (1984) Суд підтвердив порушення, бо суддя брав участь у досудовому слідстві. У справі *Kurđianou v. Сурѓus* (2005) конфлікт між суддею і підсудним засвідчив особисту упередженість. У справі *Mogise v. France* (2015) ЄСПЛ констатував порушення у зв'язку з тим, що суддя, який підтримав одного з учасників спору, входив до складу касаційної інстанції. Це порушувало об'єктивний критерій неупередженості.

У рішенні *Ilseher v. Germany* (2018) ЄСПЛ не виявив порушення, хоча суддя припустився недоречного висловлювання. Суд відокремив професійну необачність від юридичної упередженості, вказавши на важливість аналізу контексту та наявності нових доказів.

Українська практика демонструє як позитивні приклади, так і порушення. У справі *Mironenko and Martenko v. Ukraine* ЄСПЛ констатував порушення через участь судді, який раніше висловився про вину обвинуваченого. Натомість у *Teslya v. Ukraine* (2020) участь тих самих суддів у двох касаційних провадженнях не була визнана як така, що викликала об'єктивно обґрунтовані сумніви.

На нормативному рівні принцип безсторонності закріплений у Законі "Про судоустрій і статус суддів" (статті 1, 6, 56) та КПК (статті 75–76). Водночас на практиці виникають проблеми з

дотриманням процедур самовідводу, чіткістю підстав для відводу та розглядом відповідних клопотань. Верховний Суд України у своїй практиці (справи № 708/638/19, № 277/599/15-к) підкреслює, що участь судді, який розглядав скарги на досудовому етапі, у подальшому апеляційному розгляді є неприпустимою.

Українські дослідники розкривають питання доступу до правосуддя, прозорості судової системи, справедливого суду, зокрема: «Доступ до правосуддя у практиці ЄСПЛ», «Право на справедливий суд», «Відкритість та прозорість судової системи: проблеми реалізації міжнародних стандартів в Україні» тощо. У цих дослідженнях містяться не лише аналітичне осмислення європейських стандартів, а й пропозиції щодо їх адаптації до українського законодавства.

На підставі результатів аналізу вітчизняної судової практики, можна констатувати, що наразі існують в Україні у забезпеченні безсторонності суду під час кримінального провадження існує низка проблем. По-перше, недосконалість нормативного регулювання: чинні процесуальні норми не завжди достатньо чітко гарантують неупередженість суддів, зокрема, відсутні детальні критерії оцінки можливої упередженості чи конфлікту інтересів. По-друге, процесуальні та інституційні недоліки: на практиці виникають ситуації, коли суддя може несвідомо сформувати упереджене ставлення (наприклад, беручи участь у різних стадіях того самого провадження або отримуючи від сторонніх осіб інформацію про обставини справи поза судом). По-третє, відзначається недостатня ефективність механізму відводу судді: сторони часто стикаються з труднощами доведення упередженості, а процедура самовідводу не завжди своєчасно застосовується на практиці. Сукупність цих проблем створює ризики порушення принципу безсторонності, підриваючи довіру громадськості до судової системи.

Практика Верховного Суду демонструє чітко та принципове дотримання стандартів неупередженості суду, що гармонізується з підходами ЄСПЛ. Судді, які підлягають відводу за формальними чи фактичними підставами, не можуть брати участі в провадженні, а порушення цих вимог тягне скасування судових рішень як ухвалених незаконним складом суду. Водночас суди захищають себе від необґрунтованих спроб вплинути на розгляд справи через зловживання правом на відвід, підтримуючи баланс між правами учасників і ефективністю правосуддя.

Забезпечення безсторонності суду є ключовим компонентом права на справедливий судовий розгляд, передбаченого пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. ЄСПЛ виробив чіткі критерії оцінки безсторонності суду, які поділяються на суб'єктивний (внутрішнє переконання судді) та об'єктивний (зовнішні обставини) критерії. За суб'єктивним критерієм презюмується, що особиста неупередженість судді існує, доки не доведено протилежного hudoc.echr.coe.int. За об'єктивним – навіть

видимість упередженості може призвести до порушення: вирішальним є, чи наявні факти, що викликають у стороннього спостерігача обґрунтований сумнів у безсторонності суду hudoc.echr.coe.int. У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово констатував порушення статті 6 §1 Конвенції через відсутність безсторонності. Наприклад, у справі «Piersack проти Бельгії» суддя, що раніше очолював відділ прокуратури, брав участь у розгляді справи підсудного – це було визнано несумісним з принципом безсторонності (об'єктивний критерій) hudoc.echr.coe.int. У справі «De Cubber проти Бельгії» порушення підтверджено через те, що суддя виконував функції слідчого судді на досудовому етапі того ж провадження hudoc.echr.coe.int. В українському контексті показовою є справа «Олександр Волков проти України»: ЄСПЛ встановив відсутність безсторонності дисциплінарного органу, оскільки до його складу входили особи, які раніше ініціювали та вели провадження проти судді Волкова hudoc.echr.coe.int. Ці приклади підкреслюють вимогу: суд має бути не лише неупередженим суб'єктивно, але й виглядати неупередженим назовні, аби зберегти довіру суспільства до правосуддя.

Для подолання виявлених проблем пропонується комплексні заходи для гарантування реальної безсторонності суду. На нормативному рівні рекомендується удосконалити кримінальне процесуальне законодавство: чітко закріпити принцип безсторонності суду та розширити перелік обставин для відводу судді (враховуючи стандарти ЄСПЛ щодо навіть видимості конфлікту). Пропонується внести зміни, що унеможливають участь одного судді в різних ролях у межах однієї справи, та деталізувати критерії, за якими оцінюється упередженість (наприклад, попередні процесуальні рішення судді у справі, особисті чи професійні зв'язки з учасниками тощо). На рівні правозастосування наголошується на необхідності змінити підходи судової практики: суди повинні більш уважно ставитися до заяв про відвід, мотивувати рішення з урахуванням прецедентів ЄСПЛ та, за найменшого обґрунтованого сумніву в неупередженості, передавати справу іншому судді.

Важливими є інституційні гарантії: впровадження прозорої автоматизованої системи розподілу справ, підвищення рівня підготовки суддів (зокрема навчання стандартам справедливого суду ЄСПЛ) та забезпечення реальної незалежності судової влади від зовнішнього тиску. Реалізація таких кроків, на нашу думку, сприятиме усуненню виявлених недоліків та забезпеченню високих стандартів безсторонності суду у вітчизняному кримінальному судочинстві.

Отже, забезпечення безсторонності суду є не формальним процесуальним обов'язком, а сутнісною гарантією справедливого кримінального провадження, що потребує постійної уваги як на законодавчому, так і на практичному рівні.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / *Погорецький М.А., Хотинська-Нор О.З., Яновська, О.Г.* та ін. : за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. А. Погорецького, д-ра юрид. наук, доц. О. З. Хотинської-Нор та д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновської. Київ: Алерта, 2019. 668 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Погорецький М. А. Доступ до правосуддя у практиці Європейського суду з прав людини. *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України*: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 23-34 квітня). Харків. 2013. С. 123-129.
6. Погорецький М. А., Гриценко І. С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 91. С. 4–7.
7. Погорецький М. А., Яновська О. Г. Відкритість та прозорість судової системи: проблеми реалізації міжнародних стандартів в Україні. *Право і громадське суспільство*. 2013. № 3: URL: <http://lcslaw.knu.ua/2013-2.pdf>
8. Погорецький М. А., Яновська О. Г. Актуальні питання застосування міжнародних стандартів відкритості судової системи в Україні. *Слово національної школи суддів України*. 2014. № 2 (7). С. 39-48.
9. Погорецький М., Костюченко О. Місце та повноваження Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. *Право України*. 2012. № 12. С. 35–41
10. Постанова Верховного Суду від 11.08.2022 у справі № 708/638/19. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105774931>
11. Постанова Верховного Суду від 17.09.2019 у справі № 277/599/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481833>
12. Рішення ЄСПЛ у справі *Piersack v. Belgium*, 1 жовтня 1982 року, заява № 8692/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57557>
13. Рішення ЄСПЛ у справі *De Cubber v. Belgium*, 26 жовтня 1984 року, заява № 9186/80. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57566>

14. Рішення ЄСПЛ у справі *Kyprianou v. Cyprus*, 15 грудня 2005 року, заява № 73797/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71865>
15. Рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі *Ilseher v. Germany*, 4 грудня 2018 року, заяви №№ 10211/12 та 27505/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186180>
16. Рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі *Morice v. France*, 23 квітня 2015 року, заява № 29369/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154265> (
17. Рішення ЄСПЛ у справі *Mironenko and Martenko v. Ukraine*, 10 грудня 2009 року, заява № 4785/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96033>
18. Рішення ЄСПЛ у справі *Teslya v. Ukraine*, 8 жовтня 2020 року, заява № 52095/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204816>
19. Постанова Верховного Суду від 11.08.2022 у справі № 708/638/19. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105774931>
20. Постанова Верховного Суду від 17.09.2019 у справі № 277/599/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481833>